

BELÇİKA'DAKİ TÜRK ÇOCUKLARININ EĞİTİM-ÖĞRETİM YAŞANTILARINDA KARŞILAŞTIKLARI SORUNLAR VE AYRIMCILIĞA YÖNELİK GÖRÜŞLERİ¹

Cahit GELEKÇİ

Özet

Türkiye'den, ekonomik nedenlere bağlı olarak, 1960' yıllardan itibaren Avrupa'ya yönelik gerçekleşen uluslar arası göç birçok batı ülkesinde kalıcı bir Türk nüfusunun oluşmasına yol açmıştır. Batı coğrafyasında ekonomik nedeni misafir işçi göçünden kaynaklı Türk nüfusunun meydana geldiği ülkelerden birisi de Avrupa Birliğinin başkentinin bulunduğu Belçika'dır. Geride kalan yaklaşık elli yıllık süreçte Belçika'ya yerleşmeye, yaşamaya karar veren Türkler kültürel, ekonomik ve siyasal alanlarda önemli başarılar elde etmekle birlikte birçok sorunla da karşı karşıya kalmışlardır. Bu sorunlar arasında en önemli yeri meşgul edenlerden biri çocukların ve gençlerin eğitim alanında karşılaştıkları sıkıntılardır. Bu çalışmada Belçika'da yaşayan Türk çocuklarının ve gençlerinin eğitim-öğretim yaşamlarında başarılarını olumsuz yönde etkileyen unsurların neler olduğu, yüksek öğrenime yönelmelerini etkileyen faktörler ve eğitim yaşamlarında yabancı olmalarından dolayı ayrımcılıkla karşılaşmış ve karşılaşmadıkları 2007-2008 yıllarında Belçika'da yaşayan Türk gençleri üzerine gerçekleştirilen alan araştırmasının verileri çerçevesinde ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Belçika'daki Türkler, asimilasyon, kültürel ayrımcılık, yabancı düşmanlığı, etnik azınlık.

¹ Bu çalışmanın verileri, TÜBİTAK'ın "Yurt Dışı Doktora Sonrası Araştırma Bursu" desteğiyle Ağustos 2007- Ağustos 2008 tarihlerinde Belçika'da sürdürdüğüm araştırmaya dayanmaktadır.

The Problems of the Turkish Youth in Belgium related to their Education and Teaching Lives and their Point of View against Discrimination

Abstract

Starting from 1960s, international migration to Europe from Turkey, due to economic reasons, has led to the establishment of a permanent population of Turkey in many western countries. One of the European countries that permanent Turkish population occurred in Western Geography owing to the economic causes of migration as guest workers is the capital of European Union; Belgium. In the past fifty-year period, the Turks that decided to settle and live in Belgium, achieved success in cultural, economical and political areas, however, they have also faced with many challenges as well. Among these challenges, the most important ones are the problems that children and young people faced with in the field of education. In this study, in the framework of data collected in 2007-2008, by the help of field work analysis on the Turkish youth living in Belgium, we are going to find out (1) the elements that had adverse affect on the Turkish children and young people's education-teaching lives, (2) the factors that led them to higher education and (3) whether they have faced with discrimination as a result of their being foreigners.

Key Words: Turks in Belgium, assimilation, cultural discrimination, xenophobia, ethnic minorities.

Giriş

Türkiye, ekonomik alanda karşılaştığı sorunlar ve ülkede yaşanan işsizliğe çözüm amacıyla 1961-1974 yılları arasında işgücü açığı bulunan birçok Batı Avrupa ülkesi ile dış göç ve işgücü alışveriş anlaşmaları imzalamıştır. Bu ülkelerin başında Batı Almanya, Fransa, Hollanda, Avusturya ve Belçika gelmekteydi. Yapılan ikili anlaşmalara göre "Konuk İşçi" statüsünde gidecek olan Türk işçileri sözleşme tarihleri dolduğunda geri döneceklerdi. Ancak

Türkiye'den Batı Avrupa'ya yönelik Türk işçi göçünün geri dönüşümlü olmaktan çıkıp kalıcı hale dönüşmesi ev sahibi toplumlar açısından başlangıçta geçici görülen ve önemsenmeyen birçok sorunun derinleşmesine, çözüm çalışmalarının ise yetersiz kalmasına neden olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye'den, Yunanistan'dan, eski Yugoslavya'dan, Tunus'tan, Fas'tan, Cezayir'den ve eski sömürge Afrika ülkelerinden çalışmak üzere getirilen işçiler Batı Avrupa'daki söz konusu ülkelerin kültürel yapısını farklılaştırmaya başlamıştır. Farklı inanç, ırk ve kültürel yapılardan gelen insanların çalışmak üzere gittikleri ülkelerde kalıcı olmaya başlamaları söz konusu ülkelerin kültürel çeşitliliğini ve nüfus yapısını değiştirmiştir. Bu durum hem ev sahibi toplumlar hem de yerleşik göçmen konumuna geçen kültürel ve etnik topluluklar için çeşitli sorunların ortaya çıkmasına ve yaşanmasına yol açmıştır (Castels, 2008). Bu süreçte çalışmak üzere gittikleri bütün ülkelerde Türkler kültürel uyum, gidilen ülkenin dilini yeterince bilmeme, zor işlerde çalışma, hukuki haklarını yeterince bilmeme ve ayrımcılığa maruz kalma gibi birçok problemle karşı karşıya kalmışlardır. İlerleyen süreçte ise aile birleştirmeleri yoluyla eş ve çocuklarını yanlarına getirmeleri başka bir sorunla yüzleşmelerine neden olmuştur. Bu sorun çocukların ve gençlerin eğitim sorunudur. Bu çalışmada Türklerin Avrupa'da yaşamlarını sürdürdükleri ülkelere biri olan Belçika'da yaşayan Türk çocuklarının ve gençlerinin eğitim yaşamlarında karşılaştıkları sorunlar, üniversiteye yönelmelerine olumsuz tesir eden faktörler ve okulda yabancı olmalarından dolayı ayrımcılığa maruz kalıp-kalmadıkları ele alınmıştır.

Türkiye ile Belçika arasında 1964 yılında imzalanan dışgöç ve işgücü alışveriş anlaşması Belçika'daki Türk nüfusunun meydana gelişinin resmi başlangıcını oluşturmaktadır. Ancak resmi anlaşma öncesi de Almanya'ya veya diğer Avrupa ülkelerine işçi olarak giden Türklerden bir kısmı çalışmak üzere Belçika'ya geçmişlerdir. Belçika'da görüştüğümüz bazı veliler ve yaşlılar resmi

anlaşma yapılmadan önce Almanya üzerinden Belçika'ya çalışmak üzere geçtiklerini ifade ederek bu durumu doğrulamışlardır. Belçika'da yaşayan Türklerin geride kalan yaklaşık elli yıllık süreçteki sorunlarının önemli bir bölümü günümüzde de devam etmektedir. Ekonomik alanda önemli başarılar yakalamalarına, siyasal alanda, Türkler arasından milletvekilleri ve bakan çıkarmalarına karşın kültürel alandaki sıkıntıları ve eğitim alanında yaşadıkları sorunlar farklılaşarak devam etmektedir. Eğitim alanında yaşanan sorunların başında gençlerin yüksek öğrenim görmeye yönelik eğilimlerinin istenilen düzeyde olmaması, başarı düzeylerinin beklenenden düşük olması, anadili öğrenme imkânlarının yetersiz ve kısıtlı olması, eğitim sürecinde ayrımcı davranışlara maruz kalmaları başta gelmektedir. Türk çocuklarının eğitim alanında başarılarını olumsuz yönde etkileyen nedenler ve ayrımcılık ile ilgili görüşleri Ağustos 2007-Ağustos 2008 tarihleri arasında Belçika'da gerçekleştirdiğimiz alan araştırmasının verileri çerçevesinde ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Alan araştırmasını gerçekleştirdiğimiz Belçika'da Türkiye Cumhuriyeti Brüksel Büyükelçiliği'nin verilerine göre, 2007 yılı sonu itibariyle Elçiliğe kayıtlı Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının sayısı 187.700'dür. Bu nüfusunun önemli bir bölümü gençlerden ve çocuklardan oluşmaktadır. Örneğin Türkiye Cumhuriyeti Brüksel Büyükelçiliğinin verilerine göre 1989-2007 yılları arasında Belçika'da doğan Türk çocuklarının sayısı 56.233'dür. Türk çocuklarının 27.275'i Brüksel Başkonsolosluğu'na bağlı yerlerde, 28.958'i ise Anvers Başkonsolosluğu'na bağlı yerlerde dünyaya gelmişlerdir (Gelekçi ve Köse, 2009, s. 287)². Büyükelçiliğe başvuru yapmayıp T.C. Kimlik kartı

²Brüksel Başkonsolosluğu Görev Alanı; Brüksel Bölgesi, Liège Eyaleti, Namur Eyaleti, Hainaut Eyaleti ve Luxembourg Eyaletlerini kapsamaktadır. Anvers Başkonsolosluğu Görev Alanı; Anvers Eyaleti, Limbourg Eyaleti, Batı Flandre Eyaleti, Doğu Flandre Eyaletlerini kapsamaktadır.

almayanlar ile Türkiye'den aile birleşimi kanalıyla giden çocuklar ve gençler düşünüldüğünde bu sayı daha da artmaktadır. Çünkü Belçika, anne veya babasından birisi Belçika vatandaşı olan ve Belçika'da doğan çocuklara doğrudan vatandaşlık vermektedir. Bu durumdaki bazı aileler ya T.C. vatandaşlığı için Türk konsolosluklarına başvurmamakta ya da süreci uzatmaktadırlar. Belçika'nın etnisiteye dayalı kayıt tutmaması da ülkede doğan ve doğumdan itibaren Belçika vatandaşlığına kabul edilen yabancı kökenlilerin sayılarına ulaşmayı engellemektedir. Belçika'nın bu uygulaması ülkede doğan Türklerin sayısına tam olarak ulaşmayı imkânsızlaştırmaktadır.

Belçika'da ortaöğretim veya yüksek öğrenime devam eden Türk gençlerinin eğitimde karşılaştıkları sorunlar ve ayrımcılığa yönelik görüşlerinin ele alındığı bu çalışmada veriler nitel ve nicel araştırma teknikleri kullanılarak elde edilmiştir. Çalışmanın evrenini Belçika'da ortaöğretim veya yüksek öğrenime devam eden, 2007 yılı itibarıyla 15 yaş ve üzerinde olan Türk gençleri oluşturmaktadır. Araştırmanın örnekleme ise Brüksel, Charleroi, La Louvière, Gent ve Beringen'de ortaöğretim veya yüksek öğrenime devam eden 15 yaş ve üzeri Türk gençleri arasından rastlantısal örneklem yolu ile belirlenmiştir. Çalışmada ortaöğretim veya yüksek öğrenime devam eden 15 yaş ve üstü 215 kişiye anket uygulanmış, mülakat ve gözlem tekniklerinden faydalanılmıştır. Araştırmada frekans tabloları oluşturularak, değişkenlerin örneklem içindeki yüzde dağılımları elde edilmiş, örneklemin genel özellikleri ise tek yönlü tablolar halinde sunulmuştur.

Türk Çocuklarının Eğitim-Öğretim Yaşantılarında Karşılaştıkları Sorunlar ve Belçika Eğitim Sistemi

Hollanda'dan 1830 yılında ayrılarak kurulmuş olan Belçika Krallığı, 2007 yılı sonu itibarıyla 10.584.534 nüfusuyla, NATO'nun ve Birleşmiş Milletler'in çeşitli kurum ve kuruluşlarına merkezlik eden ve Avrupa Birliği'ne

başkentlik yapan stratejik bir ülkedir. Siyasal açıdan dünyanın önemli merkezlerinden biri olan Belçika, kültürel açıdan farklı üç toplumun ve yabancıların yoğun olarak yaşadığı bir memleketir. Belçika anayasasına göre kültürel toplumlar olarak adlandırılan üç toplum: Flamanlar, Valonlar ve Almanca konuşan topluluklardır. Flamanlar ülkenin kuzeyinde (Flaman Bölgesi) ve Brüksel-Başkent Bölgesi'nde, Valonlar ülkenin güneyinde (Valon Bölgesi) ve Brüksel-Başkent Bölgesi'nde, Almanca konuşan toplum ise ülkenin doğu bölgesinde bulunan Eupen ve Saint Vith'te yaşamaktadırlar. Flamanlar ve Valonlar ülkenin iki ana farklı toplumu durumunda bulunurken Almanca konuşan toplum yaklaşık 70.000 nüfusıyla küçük bir oranı temsil etmektedir. Bu üç toplum arasında dil ve kültürel açıdan önemli farklılıklar bulunmaktadır. Flamanlar ve Valonlardan sonra ülkedeki en büyük topluluğu 1.500.000'in üzerindeki Belçika vatandaşlığına geçmiş olan yabancı kökenliler ile Belçika vatandaşlığı bulunmayan yabancılar oluşturmakta, toplam nüfusun %15'inden fazlasına karşılık gelmektedir. Özellikle 1950'li yıllardan sonra çalışmak amacıyla misafir işçi statüsünde Belçika'ya gelen, farklı etnik yapıya, kültüre ve inanca sahip işçilerin bir bölümünün ülkeye yerleşerek kalıcı hale gelmesi, zaten kültürel açıdan farklı üç toplum esasına göre oluşmuş Belçika'nın etnik ve dini yapısını daha da çeşitlendirmiştir (<http://www.belgium.be/en/>), (<http://www.statbel.fgov.be>), (Gelekçi ve Köse, 2009).

Belçika'nın Hollanda Krallığı'ndan ayrılarak yeni bir devlet olarak ortaya çıkmasında etkili olan etnik ve kültürel farklılıklar ile dini bölünme, devletin günümüzdeki temel problemlerinden biri olmaya devam etmektedir. Kurulduğundan günümüze kadar gelen süreçte bu farklılıklar Belçika'nın bütünleşmesinden çok ayrışmasına, Belçika'yı meydana getiren iki ana toplum, Valonlar ve Flamanlar arasındaki ayrışmanın daha da artmasına yol açmıştır. Bu durum hemen her alanda ülkeye yansımaktadır. Örneğin son yıllarda ki temel tartışma ülkenin Flamanlar ve Valonlar arasında iki farklı devlete ayrılması

noktasında yaşanmaktadır. Özellikle Flamanlar Valonlar'dan ayrılmak için yoğun çaba sarf etmektedirler. Tartışmaların yoğun yaşandığı 2007 ve 2008 yıllarında Belçika bölünmenin eşiğinden dönmüş, uzun bir süre federal hükümet kurulamamıştır. Ülkede siyasal alanda yaşanan sorunlar diğer alanları da doğrudan etkilemektedir.

Belçika, anayasaya göre üç toplum, üç bölge ve 10 eyaletten oluşmakta olup, yetkilerin ise kültürel topluluklar, bölgeler, eyaletler ve merkezi otorite arasında dağıtıldığı bir idari rejim ile yönetilmektedir. Söz konusu toplumların kendilerine ait parlamentoları ve hükümetleri bulunmaktadır. Kültürel toplumlar kendi eğitim programlarını düzenleme ve kendi dillerinde eğitim-öğretim yapma hakkına sahiptirler. Kültürel ve idari sınırların üç toplum arasında net bir şekilde ayrıldığı Belçika'da eğitim yaşanan bölgeye göre Fransızca, Flamanca veya Almanca yapılmaktadır. Ülkedeki eğitim programları anaokulu eğitimi, zorunlu eğitim ve yüksek öğrenimi kapsamaktadır. Anaokulu düzeyinde eğitim 2,5-6 yaş arasındaki dönemi içermektedir. Belçika'da Flamanlar ve Valonlar arasında anaokulu eğitimi neredeyse yüzde yüze yakındır. Ancak göçmen topluluklar arasında bu oranlar daha düşük düzeydedir. Türk çocuklarının ise, son yıllarda önemli artışlar olmakla birlikte, bir bölümü anaokuluna devam etmektedir. Anaokulu eğitimine devam eden Türk çocuklarının bir bölümünün okula devam konusunda ailelerden kaynaklı devamsızlık sorunu bulunmaktadır. Belçika'da zorunlu eğitim ise 6 ile 18 yaş arasındaki çocuk ve gençleri kapsamaktadır. İlkokula öğrencilerin başlama yaşı 6'dır. Altı yıllık ilkokul döneminden sonra altı yıllık orta öğrenim dönemi gelir. Belçika'da orta öğrenim kurumları 18 yaşına kadar zorunlu öğrenimi öngörmektedir. Eğitim ücretsizdir ve devlet okullarının yanı sıra özel teşebbüs okullarında da verilebilmektedir. Ülkede okullar üç kısma ayrılıyor: Belediye okulları, Milli Eğitim'e bağlı okullar ve kiliselere bağlı okullar. Özel sektör okullarının hemen hepsi Katolik okullardır (Manço, 2002, ss. 65-66).

Belçika'da doğan veya küçük yaşta Türkiye'den aile birleşimi kanalıyla Belçika'ya giden Türk çocuklarının okudukları okullar genellikle Belediye okullarıdır. Belediyeye bağlı okullarda Türk çocuklarının İslamiyet derslerini seçme hakkı bulunurken, sınıfın açılması için yeterli başvurunun olması durumunda, kiliseye bağlı okullarda sadece Hıristiyanlık dersi verilmektedir. Bu durum çoğu Türk ailesinin çocuklarını Belediye okullarına göndermelerine neden olmaktadır.

Uluslararası göçten kaynaklı dünyanın birçok ülkesinde oluşan göçmen gruplar kimi zaman ekonomik gerekçelerle kimi zaman ise özgür ve demokratik bir ülkede yaşamak gibi siyasi gerekçelerle memleketlerinden ayrılmışlardır. Yerleşilen yeni ülkede zamanla ikinci ve daha sonraki kuşaklar doğduğunda, çeşitli derecelerde iç bağlılıklara ya da örgütlenmelere sahip etnik topluluklar oluşturmuşlardır (Kymlicka, 2004, s. 491). Oluşan bu topluluklar yerleştikleri ülkelerin uyguladığı siyaset ve sahip oldukları sosyo-ekonomik seviye çerçevesinde konumlarını belirlerler. Örneğin Belçika'da yaşayan yabancılar genelde daha alt sosyo-ekonomik düzeye ve eğitime sahiptirler. Bu durum Belçika'nın birçok bölgesinin çoğunlukla yabancıların yaşadığı alanlara dönüşmesine yol açmıştır. Bunun en iyi örneğini başkent Brüksel'de görmek mümkündür. Örneğin Brüksel'in Schaerbeek, Saint-Josse ve Anderlecht belediyeleri Türklerin ve Faslıların, Ixelles belediyesi ise Afrikalıların yoğun olarak yaşadığı bölgelerin başında gelmektedir. Türklerin ve diğer yabancıların Belçika'nın çeşitli bölgelerinde toplanmaları, bir araya gelme eğilimi göstermeleri hakim kültür veya kültürlerle bütünleşmeye engel olarak görülmektedir. Bu tarz bir yaklaşım hem Belçika'da hem de diğer Avrupa ülkelerinde yaşayan farklı etnik kökenlere sahip göçmen topluluklarını, yaşadıkları ülkelerde hızlı bütünleşme adına yapılan asimilasyon süreçleriyle mücadele etmek zorunda bırakmıştır. Uygulanmak istenen politikalarla göçmen toplulukların mevcut kültürel normlar içinde asimile olmaları; yani zamanla

konusmaları, giyim kuşamları, mutfak kültürleri, aileleri, kimlikleri vs. bakımından asıl vatandaşlardan ayrılmaz duruma gelmeleri hedeflenmektedir. Ancak sosyolojik olarak farklı kültürlerle, inanca ve etnik kökene sahip toplulukların bütünleşmelerinin kısa sürede gerçekleşmesini beklemek mümkün değildir. Bütünleşme kuşaklardan kuşaklara aktarılan uzun vadeli bir süreçtir. Göçmen toplulukların bütünleşmeleri istenirken asimilasyondan kaçınılmalı, hakim gurupların kültürüne, kimliklerine gösterilen saygı, kabul ve hoşgörünün aynısının onların kültürlerine, kimliklerine de gösterilmesi gerekmektedir (Kymlicka, 2004, s. 492). Bunun yerine kültürel gurupların taleplerini ele almayı, tartışmayı ve görüşmeyi reddetmek, onların toplumsal ve etnik kimliklerini inkar etmek, bastırmak yada ortadan kaldırmaya çalışmak, onların üyelerinin kendi kültürel kimlikleri ile özdeşleşmelerini radikalleştirmelerine yol açabilir (Tok, 2003, s. 164). Bu durumun örneklerini özellikle Fransa'da, Avusturya'da ve Almanya'da görmek mümkündür.

Çoğunlukla ekonomik nedenlerle, zaman zaman ise siyasal veya nüfus sıkıntısından dolayı göçmen kabul eden Avrupa ülkelerinde ayrımcılık ve dışlama özellikle iş ve eğitim kurumlarında öne çıkmaktadır. Örneğin Belçika eğitim mevzuatında herkesin her çeşit okulda eğitim hakkının olduğu belirtilmiş olmakla birlikte, bazı okullardaki uygulamalarda gözle görülür bir ayrımcılığın yaşandığı bilinmektedir. Yabancıların yoğun olduğu bölgelerde hem okulların kalitesi düşük hem de devletten aldıkları yardım daha düşük düzeyde kalmaktadır. “Bu okullardan çıkan gençlerin diğer okullara uyumu oldukça güçtür. Üstelik prestijleri lekelenmesin diye, kimi tanınmış okullara başvuran yabancı gençler caydırılmaya çalışılmaktadırlar. Özel okul konumunda olan bazı serbest Katolik okullar dışlamayı sistematik bir hale getirmişlerdir” (Manço, 2002, s. 66). Saha çalışmasını sürdürdüğümüz bir yıl boyunca yapmış olduğumuz görüşmelerden, gözlem ve mülakatlardan elde ettiğimiz verilerde Belçika'da yaşayan Türklerin çocuklarını genellikle belediyeye bağlı okullara

gönderdiklerini göstermektedir. Bu durumun birçok sebebi bulunmaktadır. En önemli nedenlerden biri Türklerin yaşadığı bölgelerdeki belediye okullarında genellikle Türk çocuklarının ve diğer yabancıların yoğun olmasıdır. Kendileriyle görüştüğümüz öğrenciler ve veliler yabancıların yoğun olduğu belediye okullarında ayrımcılık ve dışlanmanın Flaman veya Valonların çoğunlukta olduğu okullardakine göre daha az olduğunu ifade etmişlerdir. Diğer bir neden de belediye okullarında çocukların seçmeli olarak alabileceği İslamiyet derslerinin olmasıdır.

Belçika'da yaşayan Türkler arasında eğitim düzeyi önceki kuşaklara göre önemli artışlar sağlamıştır. Üniversite okuyan veya bitirmiş çok sayıda Türk genci bulunmaktadır. Ancak Türkler arasındaki üniversitelileşme oranı Valonlara veya Flamanlara göre hala çok düşük düzeyde kalmaktadır. Bu durumun çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Bunlardan ilki yaşanan toplumdan kaynaklanan nedenler, ikincisi ise Türklerin kendilerinden kaynaklanan nedenlerdir. Yaşanılan toplumdan kaynaklanan nedenlerin başında Türk çocuklarının ve gençlerinin eğitim sistemine göre yönlendirilmesinde takınılan tutum gelmektedir. Bu dönemde yapılacak tercihler veya yönlendirmeler kişinin meslek hayatını belirlemede ve üniversiteye devam etmesinde önemli bir sonuç olarak ortaya çıkmaktadır. Belçika'da orta öğrenim kurumlarının % 20'sini yabancı öğrenciler oluşturmaktadır. Ancak, bu oran klasik genel eğitim kurumlarında % 15'lere düşmektedir. Teknik meslek liselerinde okuyan yabancı asıllı öğrencilerin oranı ise % 30'ları aşmakta olup bu değerler ülkede yaşayan yabancılara göre değişim gösterebilmektedir. Ancak Valonların ve Flamanların teknik okullara ve meslek eğitimine çok fazla yönelmedikleri ya da yönlendirilmedikleri görülmektedir. Valonların ve Flamanların ancak % 10'u bu tip okullara gitmektedirler. Buna karşın, Belçika'daki Türk gençlerinin yaklaşık % 70'i teknik okullara ve meslek okullarına yönlendirilmektedir. Bu veriler Belçika eğitim sistemine göre anlam kazanmaktadır. Çünkü Belçika'da eğitim

Genel Eğitim, Teknik Eğitim ve Meslek Eğitimi olmak üzere üç ana daldan oluşmaktadır. Genel olarak bunlardan ilki üniversiteye, ikincisi yüksek meslek okullarına, üçüncüsü ise doğrudan iş pazarına açılmaktadır (Manço, 2002, ss. 65-66). Türk çocuklarının teknik eğitim veya mesleki eğitime yönlendirilmesi onların üniversite okuma şanslarını düşürmektedir. Türklerin kendilerinden kaynaklı nedenlerin başında ise Türk ailelerinin çocuklarını gönderdikleri okulların eğitim kalitesine pek dikkat etmeyişleri, bu konuda pek seçici davranmamaları, çocuklarının yönlendirilme aşamasında etkin olmamaları gelmektedir. Çocukların başarılarını, dolayısıyla üniversiteyi okuma şanslarını düşüren diğer bir etken ise okudukları okulun diline hakim olamamalarıdır. Ancak dil konusu üç açıdan ele alınabilir. Bunlardan ilki ana dilde yetersizlik, ikincisi devam edilen okulun öğretim dilindeki yetersizlik, üçüncüsü ise her iki dilde de yetersizliktir. Bu üç durum da yapmış olduğumuz saha çalışması süresince sık sık karşımıza çıkmıştır. Bu konuya araştırmanın bulguları kısmında yer verilmiştir. Türk gençleri arasında üniversite okuyanların istenilen düzeyde olmamasının nedenlerinden biride, saha çalışması süresince devamlı karşımıza çıkan, Türk gençler arasındaki “ayda 200-300 Euro fazla para almak için 4 veya 5 yıl fazla okumaya gerek yok” şeklindeki yaygın düşüncedir. Araştırmanın bulguları kısmındaki veriler Belçika’da yaşayan Türk çocuklarının ve gençlerinin başarı durumlarına etki eden olumsuz unsurlar ve ayrımcılığa yönelik görüşleri açısından önem taşımaktadır.

Araştırmanın Bulguları

Dünyanın hangi ülkesinde olursa olsun azınlıklar, etnik guruplar, göçmenler çoğunluğun dilinde işleyen ortak kurumlarla bütünleşseler bile kendi etnik miraslarının çeşitli yönlerini korumalarını sağlayacak, daha hoşgörülü ya da “çok kültürlü” bir bütünleşme yaklaşımı istemektedirler. Beslenme, giyim-kuşam ve dinle ilgili pratiklerini sürdürmek ya da bu pratikleri korumak için dernekleşmekte özgür olmayı beklemekte, çoğu zaman ısrar etmektedirler

(Kymlicka, 2004, s. 492). Göç ile başka bir toplum içerisinde etnik azınlık durumuna gelen toplulukların kültürel varlıklarını sürdürebilmeleri, kültürel unsurlarını yeni kuşaklara aktarabilmeleri ile mümkün olabilmektedir. Bunun için çoğu zaman bir arada bulunmaları ortak mekânları paylaşmaları ve geldikleri ülkeleri ile bağlantı halinde bulunmaları kaçınılmaz olup beklenen bir durum olması gerekir. Ancak bu durum çeşitli yollarla göçmen kabul etmiş Avrupa ülkelerince işlevsel bütünleşmeyi engellediği gerekçesi ileri sürülerek kabul görmemektedir. Örneğin Belçika'daki Türklerin Türkiye ile bağlantı halinde olmaları, kültürel değerleri ikinci kuşağa aktarmış olmaları ve evlilik için eşlerini Türkiye'den seçmeleri işlevsel bütünleşme sürecini yavaşlattığı şeklinde değerlendirilirken, Faslıların, özellikle ikinci kuşak Faslıların, artan bir oranda geldikleri ülkeleri ile bağlantılarını kaybetmeleri, Arapça okuyamayanların sayısındaki artış ve düşük oranda eşlerini geldikleri ülkeden seçmeleri onların işlevsel bütünleşmelerinin yüksek düzeyde olmasına yol açtığı ileri sürülmektedir (Lesthaeghe, 2000, s. 25). Ancak Faslılar ile ilgili ileri sürülen durum işlevsel bütünleşmeden öte asimilasyon süreçlerinin işlerliği ile alakalıdır. Türklerin içinde yaşadıkları toplum ile bütünleşmeleri sürecinde asimile olma noktasına gelmemelerinde yeni kuşaklara ana dillerini, kültürlerini aktarmaları ve evlenmelerin önemli bir bölümünü Türkiye'den gerçekleştirmeleri gelmektedir. Ancak yapmış olduğumuz saha çalışmasında bazı Türk ailelerinde çocuklarının eğitim yaşamlarında daha başarılı olmaları için evlerinde anadil konuşmak yerine yaşanan bölgenin dilini konuşmanın almaya başladığı tespit edilmiştir. Çünkü Belçika'da yabancı çocuklarının eğitim yaşamlarında başarılı olabilmeleri, daha çok kişinin üniversitelerde okuyabilmesi, mezun olabilmesi için yaşadıkları toplumun dilinin küçük yaştan itibaren çocuğa öğretilmesi, evlerde yaşanan toplumun konuştuğu dilin (Flamanca veya Fransızca) konuşulması gerektiği noktasında bir siyaset yürütülmektedir. Bu açıdan Belçika'da eğitim-öğretim yaşantısına devam eden

15 yaş ve üzeri Türk gençlerinin okuldaki başarılarını etkileyen unsurların tespiti önem taşımaktadır.

2007-2008 yıllarında Belçika'da yürüttüğümüz alan araştırmasında anket uygulanan 215 Türk gencinin %55.8'i 15-19, %39.1'i 20-24, %5.1'i ise 25-29 yaş aralığında bulunmaktadır. Araştırma gurubunu oluşturan 215 kişinin tamamı öğrencidir. Araştırma gurubunun eğitim durumlarının yer aldığı tablo 1'deki dağılımda örneklemin %60.5'inin yüksekokul veya üniversiteye, %25.1'inin Belçika'da zorunlu eğitime (ilkokul, ortaokul ve lise), %14.4'nün ise Belçika'da meslek okuluna (ortaokul ve lise) devam etmekte oldukları görülmektedir. Belçika'da zorunlu eğitim düzeyinde üç çeşit okul bulunmaktadır. Bunlar: Kiliselere bağlı okullar, Belediyelere bağlı okullar ve Özel okullardır. Araştırma gurubu içerisinde ilk ve orta öğrenime devam eden öğrencilerin çoğu belediyelere bağlı okullara devam etmektedir.

Tablo 1. Araştırma Gurubunun Devam Etmekte Olduğu Okul

Devam edilen okul	Sayı	Yüzde
Belçika'da zorunlu eğitim (ilkokul, ortaokul ve lise)	54	25.1
Belçika'da meslek okulu (ortaokul ve lise)	31	14.4
Belçika'da yüksekokul / üniversite	130	60.5
Toplam	215	100.0

Araştırma gurubunda yer alan Türk gençlerinin okullarındaki sosyal ve kültürel faaliyetlere katılıp-katılmadıkları ile ilgili dağılımın yer aldığı tablo 2'de örneklemin %14.9'u sürekli katıldığını, %16.7'si genellikle katıldığını, %44.2'si ara sıra katıldığını ifade ederken, %23.3'ü hiç katılmadıklarını belirtmişlerdir. Bu oranlar Türk gençlerinin okuldaki faaliyetlere katılma açısından çok ilgisiz olmadıklarını göstermektedir.

Tablo 2. Araştırma Gurubunun Okuldaki Sosyal ve Kültürel Faaliyetlere Katılma Durumu

Okuldaki sosyal ve kültürel faaliyetlere katılma durumu	Sayı	Yüzde
Sürekli katılırim	32	14.9
Çoğunlukla katılırim	36	16.7
Ara sıra katılırim	95	44.2
Hiç katılmam	50	23.3
Cevapsız	2	0.9
Toplam	215	100.0

Çalışma süresince görüştüğümüz veliler ikinci ve üçüncü kuşaklara göre şimdiki çocukların, gençlerin okulların sosyo-kültürel faaliyetlerine daha fazla katıldıklarını, bu artışta ailelerini çocukları ile ilgilenmelerinin artmasının ve okul öğretmenleri ile iletişim kurabilmelerinin çok önemli olduğunu ifade etmişlerdir. Ailelerin, çocuklarının devam ettiği okulun dilini bilmesi bu artıştaki temel etkindir. Ailelerin okul ile iletişim halinde olmaları hem çocukların eğitim başarıları hem de çocukların okuldaki davranışları açısından önem taşımaktadır. Araştırma gurubunun okulda hiç disiplin cezası alıp-almadıklarına yönelik sorduğumuz soruya örneklemin %60.9'u eğitim yaşamı boyunca hiç disiplin cezası almadığını ifade ederken, %22.8'i bir defa, %15.3'ü ise birkaç defa disiplin cezası aldığını söylemişlerdir (tablo 3).

Tablo 3. Araştırma Gurubunun Okulda Disiplin Cezası Alıp-Almama Durumu

Okulda disiplin cezası alıp-almama Durumu	Sayı	Yüzde
Hiç almadım	131	60.9
Bir defa aldım	49	22.8
Birkaç defa aldım	33	15.3
Cevapsız	2	0.9
Toplam	215	100.0

Bireyin eğitim-öğretim yaşamında başarılı olmasında aile, çevre ve okul karşılıklı bağımlılık ilişkisi içerisinde. Bu ilişkinin normal olduğu durumlarda sağlıklı bir süreç söz konusudur. Ancak azınlıkta olan guruplar, göçmenler için bu durum ülkelere göre farklılıklar göstermektedir. Ülkelerin yabancı veya yabancı kökenlilere yaklaşımı çocukların okul başarılarında önem taşımaktadır. Çünkü bireyin içinde yaşadığı hâkim toplum ve devam ettiği okul tarafından kabulü veya bu yöndeki yaklaşımı o kişinin eğitim yaşamında başarılı olabilmesini doğrudan etkileyebilmektedir. Araştırma kapsamındaki Türk gençlerinin okuldaki başarı durumları ile ilgili görüşleri tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4. Araştırma Gurubunun Okuldaki Başarı Durumu ile İlgili Görüşleri

Okuldaki Başarı Durumu	Sayı	Yüzde
Kendimi başarılı görüyorum	101	47.0
Orta düzeyde görüyorum	94	43.7
Kendimi başarısız görüyorum	20	9.3
Toplam	215	100.0

Araştırma kapsamında yer alan Türk öğrencilerin %47'si kendisini başarılı görürken, %43.7'si başarı durumunu orta düzeyde değerlendirmekte, %9.3'ü ise kendisini başarısız olarak görmektedir. Türk öğrencilerin başarı durumlarını etkileyen birçok etken bulunmaktadır. Aşağıdaki tabloda okuldaki durumlarını yeterince başarılı bulmayan veya başarısız olarak gören örneklemin başarılarını olumsuz yönde etkileyen nedenlerle ilgili görüşlerinin dağılımı yer almaktadır.

Tablo 5. Araştırma Gurubunun Okuldaki Başarısını Olumsuz Etkileyen Nedenler

Okuldaki başarıya olumsuz etki eden durumlar	Sayı	Yüzde
Dil sorunu	28	35.9
Öğretmenlerin önyargıları ve ayrımcılık	19	24.4
Ailevi sorunlar	15	19.2
Yeterince çalışmama	16	20.5
Toplam	78	100

Araştırma gurubunun %63.7'si (137 öğrenci) okuldaki başarı durumunu yeterli görürken %36.3'ü (78 öğrenci) durumunu başarısız olarak değerlendirmektedir. Okuldaki durumunu başarısız olarak değerlendirenlerin başarısızlıklarının nedeni olarak gördükleri etkenlerin dağılımının yer aldığı tablo 5'de %35.9'u dil sorununu göstermektedir. Başarısızlıklarının nedeni olarak okudukları okulun dilini (Flamanca veya Fransızca) yeterince bilmemenin olduğunu ifade edenlerin bir bölümü aile birleşimi kanalıyla Türkiye'den gidenlerden oluşmaktadır. Bu açıdan ilk bakışta dil sorununun başarısızlığın nedeni olarak görünmesi normal gözükabilir. Ancak Belçika'da doğup büyüyen Türk çocuklarının ve gençlerinin de bir bölümünün temel problemlerinden biri yaşadıkları ülkenin dilini yeterince bilmekten kaynaklanmaktadır. Bunun yanında bir kısmı ise hem anadillerini hem de yaşadıkları ülkenin dilini bilme noktasında sorun yaşamaktadırlar. Bilindiği gibi insanlar arasında sağlıklı iletişimin kurulabilmesi, dilin etkili ve bilinçli kullanılmasına; dilin etkili ve bilinçli kullanımı ise, iyi bir dil eğitime bağlıdır (Çoşkun, 2009, s. 41). Eğitim-öğretim sürecinde başarılı olabilmek için ise dili konuşmanın yanında o dile hâkim olmak gerekmektedir. Belçika'daki Türk çocuklarının önemli bir bölümünün temel sıkıntısı hem anadil hem de yaşadıkları bölgenin dilini yeterince bilmekten kaynaklanmaktadır. Anadil hem kültürel aktarım süreci hem de gelinen ülke ile bağlantıların devamı

açısından önemlidir. Yaşanılan ülkenin dili ise eğitim süreci, uyum ve bütünleşme açısından önem taşımaktadır. Dolayısıyla azınlık, etnik ya da göçmen toplulukların hem anadillerini hem de yaşadıkları bölgenin veya ülkenin dilini bilmeleri ayrı ayrı önem taşımaktadır. Ancak biraz öncede bahsettiğim üzere Belçika'daki Türk çocuklarının bazılarının anadilde, bazılarının devam ettikleri okulun dilinde, bazılarının ise her ikisinde sorun yaşadıkları görülmüştür. Bu noktada anadili ve yaşanılan bölgenin dilini öğrenim süreci önem kazanmaktadır. Bilimsel araştırmalar bireyin ana dilinin iyi öğrenilmesinin aynı zamanda çocuğun ikinci dildeki yeteneklerinin gelişmesine de yardımcı olduğunu göstermektedir. Konuşma ve yazı dilinde anadili geliştirmiş olmak, çocukların genel olarak dil ve düşünme yeteneğini etkilemekte ve bu yeteneklerin gelişmesine yardımcı olmaktadır. Dolayısıyla Türk çocuklarının eğitim-öğretim yaşantılarında daha başarılı olabilmeleri için anadillerini iyi öğrenmeleri ve yaşadıkları bölgenin diline hem konuşma hem de yazı dilinde hâkim olmaları gerekmektedir.

Araştırma gurubu içerisinde okuldaki durumlarını başarısız olarak değerlendirenlerin %24.4'ü okullarındaki öğretmenlerin önyargılı ve ayrımcı davranışlarını başarısızlıklarının en önemli sebebi olarak göstermektedirler. Önyargı, ayrımcı veya ırkçı davranışlarla karşılaşma Avrupa'nın bir çok ülkesinde, Almanya, Fransa ve Avusturya gibi ülkeler başta olmak üzere, yaşayan göçmen toplulukların temel sorunlarından biridir. Çünkü ülkede herhangi bir problem olsa, ekonomik alanda sıkıntı yaşansa ilk olarak göçmen topluluklar suçlanmaktadır. Diğer bir durum ise göçmen topluluklara ait kişilerden bazılarının olumsuz davranışı, ya da suça karışması durumunda o kişi veya kişilerin ait olduğu göçmen veya etnik gurubun hepsine yönelik bir suçlayıcı bakışın ortaya çıkmasıdır. Bu tür toptan suçlayıcı bir yaklaşımın olduğu gerek Belçika'da yapmış olduğum görüşmelerde gerekse Almanya, Hollanda ve Fransa'da yapmış olduğum görüşmelerde ifade edilmiştir. Bu tür

yaklaşım tarzı göçmen toplulukları, etnik gurupları devamlı rahatsız etmektedir. Okullarda gerek açıktan gerekse örtük olarak yabancı veya yabancı kökenlilere yönelik ayrımcı, dışlayıcı davranışların çocukların okul başarılarını olumsuz yönde etkileyeceği şüphesizdir. Araştırma gurubunun okuldaki başarılarını olumsuz yönde etkileyen diğer bir etken ise %19.2'ile ailevi sorunlardır. Belçika'da doğup büyüyen veya küçük yaşta Türkiye'den Belçika'ya giden Türk çocukları iki kültür arasında sıkışıp kalmaktadırlar. Bu durum onların kimlik ve kişilik kazanım sürecini olumsuz etkilemektedir. Öte yandan aile içi huzursuzluklar ve boşanmalar çocukları olumsuz yönde etkileyen diğer bir durumdur. Yapmış olduğumuz mülakatlarda özellikle son on yılda Belçika'daki Türkler arasındaki boşanmaların oranında ciddi bir artışın olduğu ifade edilmiştir. Bu durum eğitim-öğretim sürecinde olumsuz bir etken olarak öne çıkmaktadır. Okuldaki durumlarını başarısız olarak değerlendirenlerin %20.5'i ise başarısızlıklarının temel nedeni olarak yeterince çalışmamayı göstermektedirler. Araştırma gurubunun eğitim yaşamlarındaki başarı durumunu görme açısından tablo 6'daki veriler önem taşımaktadır.

Tablo 6. Araştırma Gurubunun Zorunlu Eğitim Süresince Sınıfta Kalma Durumu

Zorunlu eğitim süresince sınıfta kalma durumu	Sayı	Yüzde
Hiç kalmadım	110	51.2
1 defa kaldım	68	31.6
2 defa kaldım	31	14.4
3 ve daha fazla kaldım	3	1.4
Cevapsız	3	1.4
Toplam	215	100.0

Araştırma kapsamında anket uygulanan gençlerin %51.2'si zorunlu eğitim süresince hiç sınıfta kalmadıklarını ifade etmişlerdir. Buna karşın %31.6'sı zorunlu eğitim süresince bir defa sınıfta kaldığını, %14.4'ü iki defa

sınıfta kaldığını, %1.4'ü ise üç veya daha fazla kere sınıfta kaldıklarını belirtmişlerdir. Bu veriler neredeyse araştırma gurubunun yarısının zorunlu eğitim süresince en az bir defa sınıfta kaldıklarını göstermektedir. Ancak Türk çocuklarının ve gençlerinin zorunlu eğitim süresince sınıfta kalma ile ilgili oranları muhtemelen daha yüksektir. Çünkü bu çalışma sadece eğitim yaşamına devam edenler üzerinde yapılmakta olup bunların %60.5'i bir yüksekokul veya üniversiteye devam etmektedir. Yani araştırma gurubu içerisinde yer alan öğrencilerin çoğu görece başarılı öğrencilerdir. Örneğin 1991'de yapılan bir çalışma sonucuna göre, Türk çocuklarının üçte ikisinin ilkokulda en az bir kere sınıfta kaldığı tespit edilmiştir (Manço, 2002, s. 62). Belçika'da ilkokulda belirli bir başarıyı gösteremeyen öğrenciler özel eğitim veren okullara gönderilirler. Araştırma gurubunun özel eğitim veren okullara hiç gönderilip gönderilmediği ile ilgili dağılım tablo 7'de yer almaktadır.

Araştırma çerçevesinde anket uygulanan öğrencilerin %14'ü zorunlu eğitim süresince özel eğitim veren okullara (école spécialisée) gönderildiklerini ifade etmişlerdir (tablo 7). Türk öğrencilerinin aşağı yukarı % 4'ü özürlü okullarına devam etmektedir. Bu oran Belçikalılar arasında %2'dir. İstatistikler Türk çocuklarından özürlü okullarına devam edenlerin Belçikalı çocuklarından iki katı daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır (Manço, 2002, s. 62).

Tablo 7. Araştırma Gurubunun Zorunlu Eğitim Süresince Özel Eğitim Veren Okullara (école spécialisée) Gönderilme Durumları

Özel eğitim veren okullara (école spécialisée) gönderilme durumu	Sayı	Yüzde
Evet	30	14.0
Hayır	182	84.7
Cevapsız	3	1.4
Toplam	215	100.0

Belçika'da özel eğitim hizmetlerine fizik veya zihinsel özürli çocuklar devam etmektedir. Bu programlar anaokulu, ilkokul ve ortaokul düzeyindedir. Özel eğitim veren okullara giden çocukların yaklaşık % 70'i başarısızlıkla sonuçlanan ilkokul eğitimi sonucunda, özel eğitime, 9-10 yaşına doğru gönderilir. İstatistikler yaklaşık 1500 Türk çocuğunun özel okullara devam ettiklerini göstermektedir. Bu oran, ilkokul öğrenimi gören toplam öğrencilerin 4.7'sidir ve aynı öğrenimi gören Belçikalı çocukların oranının iki katıdır (Manço, 2002, s. 65).

Çocukların özel eğitim veren okullara gönderilmesinde çocuğun yaşadığı öğrenim zorlukları dikkate alınmaktadır. Bu öğrenim zorlukları bazı öğretmenlerce kötü aile eğitimine, akraba evliliklerine veya çocukta gözlemlendiği düşünülen kalıtsal, ruhsal ve zihinsel bozukluklara dayandırılmaktadır. Ancak Türk çocuklarının karşılaştıkları öğrenim zorluklarının bir bölümü dil yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Yabancı ailelerin yaşam koşulları hakkında genelde bilgisi az olan ve önlerindeki vakaları salt birer Batılı gözü ile algılayan öğretmen ve psikologların önerileri ile - haklı veya haksız olarak - en başarısız öğrenciler belki de bir daha hiç çıkamayacakları özürli okullarına sevk edilmektedirler. İlkokulun ilk yıllarında zorlanan sağlıklı bir çocuk, kendisini bu şekilde özürli okullarında bulabilmektedir. Bu, kimi "sorunlu" öğrencileri okul dışı bırakırken, adı geçen merkezlere ve halen boşalmaya yüz tutmuş kimi özürli okullarına yeni "müşteriler" yaratmaktadır. Bu arada, okullardan gelen öneriyi geri çevirebileceğinin bilincinde olmayan çoğu veli, çocuklarını "deli okulu" dedikleri bu kurumlara göndermeye boyun eğmekte, kimi zamansa, bu durumu çocuk parasını arttırdığı için kabul etmektedirler (Manço, 2002, s. 65). Çünkü Belçika'da özürli çocuklara ödenen yardım parası hem daha yüksek hem de devlet çocukları evden alıp eve bırakabilmektedir. Bu durum çoğu velinin hoşuna gitmektedir. Ancak görüştüğümüz bazı aileler ise çocuklarının özürli okullarına gönderilmesine karşı çıktıklarını, mahkemeye verenlerinde

bulduğunu ifade etmişlerdir. Velilerin çocukların okul durumları ile ilgilenme oranları tablo 8'de gösterilmiştir.

Tablo 8. Araştırma Grubunun Ailelerinin Okuldaki Durumları ile İlgilenmeleri Hakkındaki Görüşleri

Ailelerin çocuklarının eğitimleriyle ilgilenme durumları	Sayı	Yüzde
Her zaman ilgilenirler	97	45.1
Ara sıra ilgilenirler	67	31.2
Sadece sorun çıktığında ilgilenirler	29	13.5
Hiç ilgilenmezler	22	10.2
Toplam	215	100.0

Araştırma grubunun %45.1'i ailelerinin her zaman eğitim durumları ile ilgilendiğini, %31.2'si ara sıra ilgilendiğini, %13.5'i sadece sorun çıktığında ilgilendiklerini, %10.2'si ise hiç ilgilenmediklerini ifade etmişlerdir. Yapmış olduğumuz görüşmelerde velilerin geçmişe göre çok daha bilinçli oldukları, çocuklarının sorunlarıyla ilgilendikleri, onların haklarını arar duruma geldikleri ifade edilmiştir.

Aşağıda yer alan tabloda araştırma grubunun eğitim-öğretim yaşantıları ile ilgili veya onun dışında şimdiye kadar yaşadığı veya yaşamakta olduğu en önemli sorunların dağılımı yer almaktadır (Tablo 9).

Tablo 9. Araştırma Grubunun Şimdiye Kadar Yaşadığı veya Yaşamakta Olduğu En Önemli Sorun

Şimdiye kadar Yaşanılan En Önemli Sorun	Sayı	Yüzde
Belçikalıların önyargıları ve ayrımcılık	26	12.1
Belçikalıların yabancı düşmanlığı	10	4.7
Dil sorunu	26	12.1
Eğitim sorunu	18	8.4
Aile bireyleri ile ilgili sorunlar	8	3.7

Aile parçalanması	20	9.3
Kuşak çatışması	11	5.1
Aile birleştirmeleri	3	1.4
Kültür şoku	19	8.8
İşsizlik	10	4.7
Alkol kullanımı	2	0.9
Sosyal güvenlik sorunları	3	1.4
Vize işlemleri ile ilgili sorunlar	2	0.9
Türklerin kendi aralarındaki dayanışma/örgütlenme eksikliği	19	8.8
Cevapsız	38	17.7
Toplam	215	100.0

Araştırma kapsamında yer alan Türk öğrencilerin şimdiye kadar yaşadıkları veya yaşamakta oldukları en önemli sorunun yer aldığı tablo 9'daki dağılımda ilk sırada %12.1 ile Belçikalıların önyargıları ve ayrımcılık ve yine %12.1 ile dil sorunu gelmektedir. Dil ve ayrımcılıkla ilgili bir diğer durumda %8.4 ile eğitim sorunudur. Belçikalıların yabancı düşmanlığı cevabını verenlerde (%4.7) dikkate alındığında örneklemin yaşadıkları toplumun önyargı, ayrımcılık ve yabancı düşmanlığına yönelik davranışlarından dolayı yaşadıkları sıkıntının en önemli sorunu olduğunu ifade edenlerin oranı %16.8'e çıkmaktadır. Bu oran Belçika'da yaşayan Türkler açısından ayrımcılık, dışlanma ve zaman zaman yabancı düşmanlığının önemli sorunlardan biri olduğunu göstermektedir. Belçika'da yabancı veya yabancı kökenlilere yönelik ayrımcı tutum ve davranışlar ülkenin Flaman kesiminde daha fazla görülmektedir. Çünkü Flaman bölgesindeki aşırı sağcı partinin yabancılara yönelik söylemleri bu tür tutum ve davranışların artmasına neden olmaktadır. Araştırma grubunun sorun yaşadığı en önemli alanlardan biri ise aileye yöneliktir. Şimdiye kadar yaşadıkları veya yaşamakta oldukları en önemli sorunun aileleri ile ilgili olduğunu ifade edenlerin %9.3'ü aile parçalanmasının, %3.7'si aile bireyleri ile ilgili sorunların, %5.1'i kuşak çatışmasının, %1.4'ü ise

aile birleştirmeler ile ilgili sorunların kendisi açısından en önde geldiğini belirtmişlerdir. Belçika'da yapmış olduğumuz görüşmelere ve gözlemlere dayanarak aile ile ilgili sorunların Türkler arasında gittikçe büyüdüğünü, çözümünün gittikçe zor bir hal aldığını ifade edebilirim. Özellikle boşanmalardaki artış bu sorunların başında gelmektedir. Bu alanda yaşanan sorunlar aile ile ilgili araştırmaların gerekliliğini göstermektedir. Örneklemin geriye kalan kısmından %8.8'i kültür şokunun, %4.7'si işsizliğin, %8.8'i ise Türklerin kendi aralarındaki dayanışma/örgütlenme eksikliğinin şimdiye kadar yaşadığı veya yaşamakta olduğu en önemli sorun olduğunu belirtmişlerdir.

Tablo 5 ve tablo 9'da da görüldüğü üzere araştırma grubunun gerek eğitim-öğretim yaşantılarında gerekse normal yaşantılarında yaşadıkları sorunların başında ayrımcılık, dışlanma veya yabancı düşmanlığına yönelik tutum ve davranışlarla karşılaşmaları gelmektedir. Araştırma grubunun dışlanmaya veya ayrımcılığa maruz kalıp kalmadıkları, bu tür davranışlarla karşılaşma sıklıkları ve en çok karşılaşılan ortamlarla ilgili dağılımlar tablo 10, tablo 11 ve tablo 12'de yer almaktadır.

Tablo 10. Araştırma Grubunun Türk (Yabancı) Olduğundan Dolayı Dışlanmaya, Ayrımcılığa Maruz Kalıp-Kalmadıkları ile ilgili Görüşleri

Dışlanmaya, Ayrımcılığa Maruz Kalma	Sayı	Yüzde
Evet	104	48.4
Hayır	111	51.6
Toplam	215	100

Saha çalışması kapsamında soru kağıdı uyguladığımız öğrencilerin %48.4'ü Türk (yabancı) olmalarından dolayı dışlanmaya, ayrımcılığa maruz kaldıklarını ifade etmişlerdir. Yaşanılan ülke ile bütünleşme adına doğrudan ya da dolaylı olarak çocukların ana dillerinin, kültürlerinin, mili veya etnik

kimliklerini okul dışında bırakılmasına yönelik tutum ve davranışlar, öğrencilerin kendi kimlik algılarının da okulun dışında kalması anlamına gelmektedir. Bu durum bütünleşmeden öte açık bir asimilasyon girişimidir. Zaten genel olarak göçmen guruplar toplumsal kültüre entegre olacakları beklentisini kabul etmişlerdir. Hatta pek az göçmen gurubu vatandaşlığa kabul edilmenin koşulu olarak resmi dili öğrenmeye ya da çocuklarının okulda resmi dili öğrenmesine karşı çıkmıştır. Bu guruplar hayattaki şanslarının, hatta çocuklarının hayattaki şanslarının çoğunluğun dilinde iş gören temel kurumlara katılıma bağlı olmasını kabul etmişlerdir (Kymlicka, 2004, ss. 491-492). Ancak yine de istekleri asimilasyondan öte bütünleşmedir. Azınlık kültürel gurupların asimilasyona yönelik süreçler bağlamında tanınmama, bir statüye sahip olmama, sesini duyuramama, ortak mesele ve kaderleri üzerinde kontrole sahip olmama, sosyo-kültürel üretimlerini gerçekleştirememe korkusu, onların bazı özel siyasal düzenlemeleri talep etmelerine neden olmaktadır. Çünkü azınlık konumunda olmak kültürel gurupları, genel olarak özel koruyucu politikalara hem mecbur hem de hak sahibi kılar (Tok, 2003, s. 163).

Tablo 11. Araştırma Grubunda Türk (Yabancı) Olduğundan Dolayı Dışlanmaya, Ayrımcılığa Maruz Kaldıklarını İfade Edenlerin Bu Tür Tutum ve Davranışlarla Karşılaşma Sıklıkları

Dışlanmaya, Ayrımcılığa Maruz Kalma sıklığı	Sayı	Yüzde
Sık sık karşılaşıyorum	12	11.5
Ara sıra karşılaşıyorum	92	88.5
Toplam	104	100

Belçika’da Türk (yabancı) olmalarından dolayı dışlanmaya, ayrımcılığa maruz kaldıklarını ifade edenlerin %11.5’i sık sık bu tür davranışlarla karşılaştıklarını belirtirken %88.5’i ara sıra karşılaştıklarını söylemişlerdir. Avrupa ülkelerinin birçoğu bünyelerindeki göçmenlere ülkenin dilini ve kültürünü öğrenmeyi bütünleşmenin veya uyumun olmazsa olmazı olarak

göstermekte, politikaları da bu yönde uygulamaya koymaktadırlar. Bu durum ise göçmen gurupları asimilasyon sürecine sokmaktadır. Avrupa ülkelerindeki Türklerde, yaratılan şartlarla, kendiliğinden bu değişim (asimilasyon) sürecine sokulmaktadırlar. Türklerin dış göç sürecinin geçmişinin çok gerilere gitmemesine rağmen, değişimin çok hızlı gerçekleştiği; grubun bir bölümünde ekonomik anlamda var olmanın, kültürüyle var olmanın önüne geçtiği görülmektedir (Pilancı, 2009, ss. 153-154). Bu süreçte eğitim, yabancıların toplum içerisinde yer edinmesi açısından anahtar konumuna gelmektedir. Ancak eğitim-öğretim sürecinde ayrımcı, dışlayıcı davranışlara maruz kalmak genellikle olumsuz etkide bulunmaktadır. Bu durum ise çocukların ve gençlerin okuldaki başarılarını, dolayısıyla da toplum içerisinde kabul edilebilir bir yer edinmelerini zorlaştırmaktadır. Eğitim kurumlarında yabancılara karşı uygulanan ırkçı, ayrımcı tutum ve davranışlar çoğu zaman bilinçli olarak yapılabilmektedir. Konuya bu açıdan yaklaşıldığında ırkçılık ya da yabancı düşmanlığını tetikleyen en önemli etken, belki de, ikinci ve sonraki kuşak yabancıların buldukları toplumda aldıkları eğitim ve kültürle o toplumlardaki yerli bireylerle iş ve yüksek öğretim alanlarında rahatlıkla rekabete girebilmeleri, anne-babalarının veya büyüklerinin yapmış oldukları işleri istememelerinden kaynaklanmaktadır. Geçmişteki ekonomik büyüme hızlarının artık geçerli olmadığı bir dönemde, bu tür bir rekabetin çeşitli nedenlerle göçmen kabul etmiş ülke insanları için olumlu sonuçlar doğurmadığı bir gerçektir (Yalçın, 2004, s. 172).

Araştırma grubunun dışlayıcı, ayrımcı tutum ve davranışlarla daha çok hangi ortamlarda karşılaştıkları ile ilgili dağılım Tablo 12'de yer almaktadır.

Tablo 12. Araştırma Grubunda Türk (Yabancı) Olduğundan Dolayı Dışlanmaya, Ayrımcılığa Maruz Kaldığını İfade Edenlerin Bu Tür Tutum ve Davranışlarla Karşılaştıkları Ortamlar

Dışlanmaya, ayrımcılığa maruz kalınan ortamlar	Sayı	Yüzde
Sokakta (günlük yaşamda)	13	12.5
Okulda	46	44.2
Resmi dairelerde	16	15.4
İş ararken	29	27.9
Total	104	100

Belçika’da Türk (yabancı) olmalarından dolayı dışlanmaya, ayrımcılığa maruz kaldıklarını ifade eden öğrencilerin bu tür davranışlara daha çok maruz kaldıkları ortamlar ile ilgili dağılımın yer aldığı tablo 12’de %44.2’si okulda cevabını verirken %27.9’u iş ararken, %15.4’ü resmi dairelerde, %12.5’i ise sokakta (günlük yaşamda) karşılaştıklarını ifade etmişlerdir. İş ararken cevabını verenler genellikle yarı zamanlı iş arayan üniversite öğrencilerinden oluşmaktadır.

Belçika’da yabancılara karşı özellikle 1980’li yıllardan itibaren ekonomik alanda yaşanan sıkıntılar ve işsizlik oranlarındaki artışa bağlı olarak yükselen bir ayrımcılık ve dışlama süreci yaşanmaktadır. Ekonomik alanda sorunlar ortaya çıktığında göçmenler suçlanacak il guruplar olarak görülmektedir. Diğer bir neden ise Belçika ve birçok Avrupa ülkesinin göç ülkesi olduklarını uzun süre resmen kabul etmemeleridir. Çünkü getirtilen işçilerin hep geçici olduğu, zamanı geldiğinde hepsinin geldikleri ülkelere dönmeleri gerektiği düşünülmüştür. Ancak göçmen topluluklar bu ülkelere yerleşmiş ve sistem içerisindeki yerlerini almışlardır. Bu durum hem Belçika’da hem de diğer Avrupa ülkelerinde çeşitli tepkilerin doğmasına ve sağ kanattaki partilerin güçlenmesine yol açmıştır. Örneğin Belçika’daki Vlaams Belang Partisi (Bu Parti 14 Kasım 2004’de ırkçı söylemlerinden dolayı suçlu bulunan Vlaams Blok

Partisi'nin devamıdır) göç ve göçmen karşıtı bir parti olarak seçim kampanyasını yürütmüş ve günümüzde bu politikasına devam etmektedir. Vlaams Belang yerleşik olan göçmenlerin ya mutlaka asimile edilmesi yada ülkeyi terk etmesi gerektiğini savunmakta, yeni göçmenlerin ülkeye gelmesine karşı bir politika yürütmektedir (Gelekeçi ve Köse, 2009, s. 237). Avrupa'da bu düşünceye sahip partilerin sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Farklı kültür ve inanca sahip göçmen topluluklar karşıtı partiler Danimarka, Fransa, İtalya, İsviçre ve göçmenlere karşı toleranslı bir ülke olarak bilinen Hollanda'da da yükseliştir (Wets, 2008, s. 82). Bu durum Avrupa'nın birçok ülkesinde yaşayan göçmen toplulukları ve Türkleri rahatsız etmekte yaşadıkları ülkelerdeki gelecekleri ile ilgili kaygılarının artmasına neden olmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Belçika'da yaşayan üçüncü ve dördüncü kuşak Türk nüfusunun üniversiteye devam etme oranlarında ilk ve ikinci kuşağa göre önemli artışlar bulunmaktadır. Bu artışta yaşanan ülkenin dilini bilme ve o toplum içerisinde, özellikle sosyal iş yaşamında bir yer edinme düşüncesi ciddi bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü günümüze gelinen süreçte üçüncü ve dördüncü kuşak Türk gençlerinin babalarına ya da dedelerine göre çalışacakları iş alanları farklılaşmıştır. Belçika'ya giden Türk işçileri genellikle madencilik alanında çalışmışlardır. Ancak 1970'li yıllardan itibaren madenleri kapatılması ilk giden grubu ve ikinci kuşağı farklı iş alanları aramaya mecbur kılmıştır. Dolayısıyla üçüncü ve dördüncü kuşağın ve onlardan sonra geleceklerin Belçika'da iyi bir yer edinebilmelerinin yolu eğitimden, kazanacakları özelliklerden geçmektedir. Ancak Belçika'daki Türk çocuklarının, gençlerinin Belçika eğitim sistemi içerisinde istenilen başarıyı yakalayabildiklerini (üç ve dördüncü kuşağın daha önceki kuşaklara göre çok önemli aşamalar kat etmesine rağmen) söylemek zordur. Bu durumun hem yaşanan toplumdan hem de Belçika'daki Türk toplumundan kaynaklanan nedenleri vardır.

Belçika’da yaşayan Türk çocuklarının eğitim-öğretim yaşantılarında yeterince başarılı olamamalarının, üniversitelileşme oranının düşük olmasının yaşadıkları toplumdan kaynaklı nedenleri arasında; Ortaöğretim düzeyinde yapılan yönlendirmelerin bir bölümünün yanlış olmasını, ayrımcılığı, anadil öğrenme ortam ve imkânlarının yetersiz olmasını sayabiliriz. Çalışmanın birçok yerinde değinildiği üzere Türk çocuklarının eğitim öğretim yaşantılarında karşılaştıkları sorunlardan birisi yönlendirme alanında yaşanmaktadır. Çünkü ortaöğretim döneminde yapılan yönlendirmeler çocuğun devam edeceği okul, sonrasında devam edeceği üniversite ve sahip olacağı meslek açısından önem taşımaktadır. Kendileriyle görüştüğümüz veliler ve öğrenciler yönlendirme konusunda sorun yaşadıklarını, yönlendirmelerde çoğu zaman ayrımcılık yapıldığını ifade etmişlerdir. Çünkü Türk çocukların önemli bir bölümü genelde mesleki veya teknik okullara yönlendirilmekte, bu durum ise onların üniversite okuma şanslarını azaltmaktadır. Bu açıdan ortaokul ve liselerde yönlendirme sorunu Türk öğrencileri ve ailelerinin başlıca sorunlarından biri haline gelmiştir. Türklerin eğitim alanında yaşadıkları sorunlardan bir diğeri ise özel eğitim veren okullara gönderilme ile ilgilidir. Çocukların özel eğitim veren okullara gönderilmesinde çocuğun yaşadığı öğrenim zorlukları dikkate alınmaktadır. Bu öğrenim zorlukları çocukta gözlemlendiği düşünülen kalıtsal, ruhsal ve zihinsel bozukluklara dayandırılmaktadır. Ancak Türk çocuklarının karşılaştıkları öğrenim zorluklarının bir bölümü dil yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Bu durum gerek anadil gerekse yaşanan ülkenin dilini öğrenme ile ilgili sorunları gündeme getirmektedir. Belçika’daki Türk çocukları anadillerini aile içerisinde veya iki ülke arasında yapılan anlaşmalar çerçevesinde verilen Türk Dili ve Kültürü dersleri kapsamında öğrenebilmektedirler. Türkiye ile Belçika arasındaki eğitim işbirliği 29 Aralık 1958 tarihinde imzalanan Türkiye-Belçika Kültür Anlaşması ile başlamıştır. Ancak Belçika’nın federal sisteme geçmesinden sonra, Flaman ve Valon Eğitim Bakanlıklarının ayrılması ile

birlikte, sadece Belçika Fransız Toplumu Eğitim Bakanlığıyla 1991 yılında imzalanan üçer yıllık Bilim ve Kültür Değişim Programları yürürlüktedir. Türkiye ile Flaman Eğitim Bakanlığı arasında ise eğitim-kültür anlaşması bulunmamaktadır. Yasal bir anlaşmanın olmamasına karşın Belçika'nın Flaman Bölgesinde "Türk Dili ve Kültürü" derslerinin verilip verilmemesine okul yönetimi karar vermektedir. Flaman bölgesindeki okullarda Türkçe derslerinin verilebilmesi için Türk öğrenci velilerinin okul yönetiminden bunu talep etmesi ve bu talebin yeterli sayıya ulaşması gerekir. Bu süreç sonucunda ilgili okul yönetimi eğer izin verirse, Türkiye Cumhuriyeti Eğitim Müşavirliğince görevlendirilen Türk öğretmenler tarafından "Türk Dili ve Kültürü" dersleri verilebilmektedir. Bu süreç resmi anlaşmanın yapılmış olduğu Valon Bölgesinde de aynı şekilde işlemektedir. Ancak dersler genelde eğitim-öğretim programı bittikten, yani saat 15.00'den sonra müfredat dışı açılmaktadır. Bu dersler seçmeli olup devam zorunluluğu bulunmamaktadır. Derslerin öğrenim başarısına etkisi ise söz konusu değildir. Program dışı ve başarıya etki etmeyen Türk Dili ve Kültürü derslerinin çocukların anadillerini ve kültürlerini öğrenmede yeterli olmadığı görüştüğümüz hemen herkes tarafından ifade edilmiştir. Anadillerini iyi bir düzeyde öğrenme ve geliştirme şansı bulamayan Türk çocukları yaşadıkları bölgenin dilini de öğrenmekte zorluk çekmektedirler. Bu durum ise onların karşısına eğitim-öğretim yaşantılarında başarısızlık olarak çıkmaktadır. Araştırmanın verilerinde de görüleceği üzere (Tablo 5, Tablo 9, Tablo 10), önyargılı ve ayrımcı, zaman zaman ise ırkçılığa varan tutum ve davranışlarda Türk çocuklarının eğitim-öğretim yaşantılarını ve başarı durumlarını olumsuz etkilemektedir. Avrupa'nın birçok ülkesinde 2.Dünya Savaşı sonrası ekonomik nedenli göçe bağlı olarak oluşmuş olan farklı etnik kökene, kültüre ve inanca sahip topluluklar sadece eğitim alanında değil, yaşamın hemen bütün alanlarında bu tür davranışlara maruz kalmaktadırlar.

Belçika’da yabancılar veya yabancı kökenliler daha çok sosyo-ekonomik açıdan düşük bölgelerde yaşamaktadırlar. Onların çocukları da eğitim kalitesinin düşük olduğu ve devletten ekonomik desteğin daha az alındığı okullara devam etmektedirler. Gerek ülkede yaşayan diğer yabancıların (Faslılar, Cezayirli, Afrika’nın çeşitli ülkelerinden gelenler vb.) gerekse Türklerin çocukları başarı seviyesi düşük okullara, genellikle Belediye Okullarına devam etmektedirler. Göçmenlerin yaşadığı bölgelerdeki Belediye’ye bağlı okullar başarı düzeyi en düşük olan okullardır. Bu okullara devam eden Türk çocuklarının üniversiteye gitme oranları az, gidenlerin ise başarı durumları düşük düzeyde olmaktadır.

Belçika’daki Türk çocuklarının ve gençlerinin Belçika eğitim sistemi içerisinde istenilen başarıyı yakalayamamalarının, üniversitelileşme oranının düşük olmasının oradaki Türk toplumundan kaynaklı nedenlerinin başında ise; Bazı ailelerin çocuklarının eğitim durumuna yeterli önemi vermemeleri, çocukların hem anadili hem de yaşadıkları bölgenin dilini iyi öğrenmelerini sağladığı eksiklikler, aile ile ilgili sorunlar ve Türk gençleri arasındaki “ayda 200-300 Euro fazla para almak için 4 veya 5 yıl fazla okumaya gerek yok” şeklindeki yaygın düşünce gelmektedir. Tablo 9’deki verilerde de görüldüğü üzere araştırma grubunun en çok sorun yaşadığı alanlardan biri aileye yöneliktir. Aile içi anlaşmazlıklar, boşanmalar çocukların ve gençlerin eğitim-öğretim yaşantılarını olumsuz etkilemektedir. Bazı ailelerin çocukları ile yeterince ilgilenmemeleri onların ortaöğretim döneminde yapılan yönlendirmelerde hata yapmalarına veya öğretmenlerin bilerek veya bilmeyerek yanlış yönlendirmelerine yol açabilmektedir. Bu durum ise çocukların meslek seçimi ve üniversiteye devam edebilmeleri için ileride önemli bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Bazı ailelerin çocuklarının anadillerini öğrenmede yeterince hassasiyet göstermemesi de çocukların eğitim yaşantısını olumsuz etkilemektedir. Örneğin okullarda açılması gereken Türk Dili ve Kültürü sınıfları için Türk aileler arasındaki ilişkiler zaman zaman istenilen seviyeye ulaşamamakta, bu gibi durumlarda ise sınıf açılması için yeterli sayıda Türk

öğrenci olmasına karşılık gerekli başvurular veya baskı yapılmadığı için çoğu okulda sınıflar açılmamaktadır. Bununla birlikte kimi ailelerin ise çocuğu okulda başarılı olsun diye evde Türkçe konuşmadığı, çocuğunu Türklerin olduğu okullar dışındaki okullara kaydettirdiği, okulda açılan Türk Dili ve Kültürü derslerine kayıt yaptırmadığı yaptığımız çalışma çerçevesinde tespit edilmiştir. Bu gibi durumların ortaya çıkmasındaki nedenlerden biri Belçika'nın bütünleşmeye engel teşkil ettiği gerekçesiyle Türkçe derslerine yönelik olumsuz bakışıdır. Belçika'nın bu olumsuz bakışı ve bu çerçevede yürüttüğü siyaset aileleri etkilemekte, kimi ailelerde çocuğunun Belçika'daki sosyal iş yaşamında bir yer edinebilmesi için anadilini bilmesinin bir katkı sağlamayacağı, esas olanın yaşadığı bölgenin dilini öğrenmesi gerektiği düşüncesinin hakim olmasına yol açmaktadır. Türk gençlerinin üniversiteye yönelmelerine olumsuz etki eden faktörlerden biri ise bir an önce bir meslek sahibi olma ve para kazanma düşüncesinin ön plana çıkmasıdır. Bu durum Türk gençleri arasında lise eğitiminden sonra "ayda 200-300 Euro fazla para almak için 4 veya 5 yıl fazla okumaya gerek yok" şeklindeki düşüncenin hakim olmasına yol açmıştır. Bu düşünce tarzı Türk gençleri arasında giderek yaygınlaşmakta, yeni yetişen Türk gençlerine ve çocuklarına olumsuz örnek teşkil etmektedir. Söz konusu olumsuz düşüncenin ortadan kaldırılmasında, gençlerin üniversite okumaya yönlendirilmesinde ailelere, Belçika'da Türkler tarafından kurulmuş olan sivil toplum örgütlerine ve özellikle Türkiye'nin Belçika'daki temsilciliklerine önemli görevler düşmektedir.

Kaynakça

- Belet, Ş. D. (2009). İki Dilli Türk Öğrencilerin Ana Dili Türkçeyi Öğrenme Durumlarına İlişkin Öğrenci, Veli ve Öğretmen Görüşleri (Fjell İlköğretim Okulu Örneği, Norveç). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (21), 71-85.
- Castels, S. ve Miller, M. J. (2008). *Göçler Çağı, Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Coşkun, M. V. (2009). Ana Dili Eğitiminde Parçalarüstü Birimlerin Önemi ve Teknoloji Destekli Olarak Kavratılması. *bilig*, Kış, (48), 41-52.
- Gelekçi, C. ve Köse, A. (2009). *Misafir İşçilikten Etnik Azınlığa: Belçika'daki Türkler*. Ankara: Phoenix Yayınları.
- Kaplan, M. (2006). *Kültür ve Dil*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Lesthaeghe, R. (Yay. Haz.). (2000). Transnational Islamic Communities in a Multilingual Secular Society. *Communities and Generations Turkish and Moroccan Populations in Belgium*, Belgium: VUB press, p:1-57.
- Manço, A. (2002). Göçmen Türklerin Belçika Eğitim Sisteminde Yeri. *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, (26), 61-68.
- Pilancı, H. (2009). Avrupa Ülkelerindeki Türklerin Türkçeyi Kullanma Ortamları, Sürdürebilme İmkânları ve Koruma Bilinçleri. *bilig*, (49), 127-160.
- Tok, N. (2003). *Kültür, Kimlik ve Siyaset*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Wets, J. (2008). The Turkish Community in Austria and Belgium: The Challenge of Integration. *Turkish Immigrants in the European Union Determinants of Immigration and Integration*, (R. Erzan ve K. Kirişci, Ed.), London and New York: Routledge, pp: 81-96.
- Yalçın, C. (2004). *Göç Sosyolojisi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- (http://digm.meb.gov.tr/yurtdisigorev/rehber/Rehber_III_belcika.html)
11.12.2009.
- (<http://www.belgium.be/en/>)20.12.2009.
- (<http://www.statbel.fgov.be>) 21.12.2009.